

פותרים את הסכר

באפריל 2014 הוכרזה שמורת טבע חולות נחל סכר בנגב. בשמורה נופים פראיים ובתי גידול לשלל בעלי חיים וצומח, ועם ההכרזה החלו גם עבודות השימור, האכיפה, ההנגשה, ההסברה והטיפול כדי לשמור עליה למענו ולמען הדורות הבאים. לא רק חול וחול

כתבו: ערן היימס וד"ר אודי קולומבוס צילם: ערן היימס

לשמורת טבע חולות נחל סכר, שגודלה כ-40 אלף דונם, צורה מלבנית והיא משתרעת בין קיבוץ רביבים למועצה המקומית תעשייתית נאות חובב. גבולה הדרומי - נחל אטדים, גבולה המזרחי - קילומטרים בודדים ממערב לכביש 40, במקביל אליו, בקטע שבין רמת בקע לצומת משאבים, מצפון - נחל סכר וממערב - קו דמיוני המחבר בין שדות קיבוץ רביבים לבריכות האידוי של נאות חובב. שמורה זו ייחודית בכך שהיא מהווה את קצהו הצפון-מזרחי של שדה החול הענק של צפון סיני, הכולל את כל חולות הנגב המערבי. בשל כך היא מהווה גם את גבול תפוצתם של כמה בעלי חיים וצמחים שמוצאם במדבר סהרה (חלקם עלו גם אל מישור החוף ובכך מתחו את גבול התפוצה הצפוני עוד יותר). החולות בעלי גוון אדמדם בשל תהליך התחמצנות של תרכובות הברזל המצויות על חלקיקי חרסית סביב גרגירי הקוורץ. התיאוריה המקובלת גורסת כי הגוון האדמדם מעיד על גילם הקדום יחסית של חולות אלה. ככל שתרכובות הברזל נחשפו לאוויר ולשמש זמן רב יותר - הן עברו תהליך התחמצנות ממושך יותר ו"החלידו".

שמורה של חולות

תהליך ההכרזה של שמורת נחל סכר יצא לדרך בשנת 1981, כשבתוכנית המתאר הארצית הוגדר השטח כמיועד להיות שמורת טבע. בשנת 2000 הוגדר השטח גם בתוכנית המתאר המחוזית, ובשנת 2007 הוגשה התוכנית המפורטת של השמורה לוועדות התכנון. בשנת 2011, ללא התנגדויות, אושרה התוכנית על פי חוק התכנון והבנייה, ובאפריל

2014 הכריז שר הפנים על השטח כעל שמורת טבע. אנשי מחוז דרום של רשות הטבע והגנים, ובראשם עזרי אלון (המתכנן), נאלצו להתמודד עם כמה אלמנטים שנמצאו בפוליון שעתיד היה להיות שמורת טבע, ובהם חורשת אשלים (תמ"א 22) ותוואי הרכבת התורכית (בחלקה המזרחי של השמורה), שאותו על רשות הטבע והגנים לשמר. כמו כן, הם נאלצו להתמודד עם החלפת שטחים עם מועצת נאות חובב: במסגרת זו נגרע שטח בחלקה הצפוני של השמורה כדי לבנות בריכות אידוי חדשות, ובתמורה התווסף אליה חלק ייחודי, ערוץ קירטוני ומעוקי. בין היתר בוטלה גריעת שטחים לצורכי כרייה וחציבה והוסדר ערוץ נחל סכר על ידי רשות ניקוז בתיאום עם הרשות. מבחינה אקולוגית השמורה היא קודם כל שמורה של חולות פנימיים (מקורם בחופי סיני, אך הם הוסעו על ידי רוחות חזקות לפנים הארץ, בכמה גלים, לפני אלפי שנים). החולות ערוכים בחוליות (דיונות), על כל המשתמע מכך, לרבות צומח המאפיין חולות, בעל התאמות לאתגרים הרבים שמציב החול לצומח: מצד אחד, כיסוי העלווה והגבעולים בחול הנע עם הרוח ופגיעה ברקמות הצמח על ידי גרגירי החול, ומצד שני, חשיפת שורשים בגלל תזוזת הדיונה ושינוי המבנה הטופוגרפי עם הרוחות המשתנות בעונות השונות. מינים אופייניים לצומח חולות הם מיני מלענן שונים, רותם המדבר, שבטוט מצויץ, לענה חד-זרעית וכן מינים חד-שנתיים רבים. גם עולם החי בשמורה מאופיין בראש ובראשונה במינים חובבי חול (פסאמפיליים):

שמורת נחל סכר. שמורה של חולות פנימיים, עשירה בבעלי חיים ובצומח ייחודיים

הנגשת האזור למטיילים

עם הכרזת השמורה, כשניתן לרשות הטבע והגנים המנדט החוקי לטפל ולשמר אותה, החלה הרשות לייצר תוכניות פיתוח ושימור. הנגשת האזור למטיילים היא אחת מהתוכניות הראשונות שעלו על הפרק, ובימים אלה מתכננת הרשות מסלולי טיול שונים באורך ובדרגות הקושי לרכיבי "ארבע על ארבע".

מסלולי הטיול עתידיים לאפשר טעימה איכותית וממצה ממגוון המצאי בשמורה, ויעברו דרך נקודות עניין רבות, כגון תוואי המסילה התורכית על גשריה, בורות מים עתיקים, מחשופי סלע מרשימים, דיונות חול וגבי מים מלאים. נוסף לכך, כהוכחה לכך שאזור תעשייתי יכול להשתלב עם שמירת טבע, מתכננות

רשות הטבע והגנים והמועצה המקומית תעשייתית נאות חובב לפתח אזור טיילות פורה ואטרקטיבי שיצא מאזור התעשייה אל תוך השמורה, עם הכוונה, שילוט הסברתי, נקודות מנוחה ותצפית ומידע שאותו יקבלו המטיילים במרכז מבקרים שיימצא בתחומי המועצה.

שמורת הטבע כולה נמצאת בחפיפה מוחלטת עם שטחי אש. עם זאת, הרשות מתכננת תוואי מסלול, שיאפשר טיול בכל ימות השבוע ולא רק בסופי שבוע ובחגים. לאזור זה יש כל כך הרבה מה להציע למטייל, עד שבעיני רוחנו אנו רואים את חולות נחל סכר כמבואה עתידית למסלולי הטיילות בנגב.

למעלה: צבי הנגב. שתי נקבות ושני צעירים; למטה מימין: קטה חדת זנב. עוף נדיר; משמאל: עכן קטן, מלך הדיונות בשמורה

שנמצאת ממזרח לכביש 40 (אזור דימונה-ירוחם) לבין שטחי המרעה של הנגב המערבי. אם כך, זהו גם שטח מעבר היסטורי של רועי צאן. בימים אלה עובדת הרשות על תוכנית רעייה ממשקית אופציונלית בשמורה וגם מתחילה בפעילות הסברה על שמורת הטבע החדשה בקרב האוכלוסייה הבדואית. כל אלה הם רק חלק מהאיומים על השטחים הפתוחים, שאיתם מתמודדת רשות הטבע והגנים במהלך ימות השנה. במקרה הזה, כשמדובר בשמורת טבע חדשה, יש להתחיל למסד ולהנחיל כללי התנהגות העולים בקנה אחד עם החוק. זוהי עבודה סיועית אך אפשרית. שמורת טבע חולות נחל סכר היא שמורה שהצליחה לשמר נופים פראיים ובתי גידול בריאים, ואין לנו ספק שבעבודות של שימור, אכיפה, הנגשה, הסברה וטיפול תוכל השמורה להמשיך להיות שמורה בשבילנו ובשביל הדורות הבאים.

ד"ר אודי קולומבוס - אוקולוג פרויקטים, ערן היימס - פקח חולות עגור, מחוז דרום, רשות הטבע והגנים

נמצאת בחפיפה מוחלטת עם שטחי אש. באופן מפתיע, אנו נוכחים לגלות בכל פעם מחדש כי בשטחי האש הטבע פורח. בסך הכל לצבא שטחים מרוכזים וספציפיים שבהם הוא מתאמן. כוחות הצבא המתאמנים נעים על גבי צירי "קוד" ומעצם העובדה שהשטח הוא שטח אש, לא מתקיימת בו פעילות חקלאית, תעשייתית או תיירותית (גורמים אשר משפיעים על המערכת האקולוגית בצורה ניכרת). נוסף לכך, יש אמנות והסכמים על הנהלים השונים לאימונים בתחום השמורה, שעליהם חתומות הרשות והיחידות המתאמנות. גורם השפעה גדול על שמורת נחל סכר הוא רעיית צאן. בגבולה הצפון-מזרחי של שמורת נחל סכר נמצאת הפזורה הבדואית הבלתי מוסדרת רמת חובב, וקרוב לגבולה הדרומי נמצא הכפר הבדואי הבלתי מוסדר ביר הדאג'. במשך שנים ארוכות התרגלו הבדואים לצאת עם עדרי הכבשים והעזים שלהם למרעה בתחומי השמורה. נוסף לפזורות אלה, האזור ידוע ככזה שמקשר בין הפזורה

ירבוע מצוי. מכרסם, אחד משני מיני ירבעים המצויים בארץ

שבע האנדמית לישראל - מין בסכנת הכחדה המאפיין קרקעות לס באזור באר שבע-ערד.

איומים על השמורה

השמורה תחומה מרוב עבריה בתשתיות מעשי ידי אדם (כבישים, שדות חקלאיים, שטחי אש ואימונים) ולכך השפעה רבה על כלל המערכת האקולוגית. התשובה לשאלה אם התשתית המדוברת היא חיץ בלתי עביר או עביר למחצה לאורגניזם מסוים היא תלויה מין ותלויה זמן. זרעים וציפורים, למשל, עוברים בקלות יחסית מעל כבישים ומפעלים, אך פרוקי רגליים ומכרסמים עשויים להתקשות בכך. גם לשאלה מהן ההשפעות של האדם ושל החציצה על בעלי החיים השונים יש תשובות שונות ומורכבות. עם זאת, ברור לכל שהרס בתי גידול הוא הגורם הראשי לפגיעה במערכות אקולוגיות באשר הן ושהמערכת באזור נחל סכר אינה יוצאת מן הכלל. מכך נבעו הצורך וההכרח להכריז על שמורה חשובה ומגוונת זו ולהמשיך לשמור על הקיים בה. שמורת הטבע כולה

ירבעים וגרבילים, מבין המכרסמים, ועכניים, ישימוניות ונחושיות לציון אחדים מבין הזוחלים הרבים. שמורה זו היא "המכה" של העכן הקטן (הקטן במשפחת הצפעיים בארצנו) וצפיפות אוכלוסייתו משכה אליו ברבות השנים חובבי זוחלים רבים ואף מדענים שונים. בעוד החי והצומח חובבי החול המזכרים לעיל מאפיינים גם שמורות חוליות נוספות בצפון-מערב הנגב, כגון חולות שונרה, חולות משאבים וחולות עגור, לנחל סכר יש מאפיין נוסף המייחד אותו והופך אותו לעשיר ולרב גוני במיוחד. הכוונה היא למפגש בין המערכת החולית של סיני, שזהו הקצה המזרחי ביותר, למערכת הלסית של בקעת באר שבע וכן לתשתית הגירנית הנחשפת לפרקים באזורים שונים של השמורה. כל תשתית ומצע מביאים עמם את הפאונה והפלורה האופייניות להם ויוצרים עושר רב של חי וצומח, הניכר במיוחד באזורי המפגש שבהם אפשר למצוא גומחות אקולוגיות רבות ומגוונות. כך למשל, אפשר למצוא בשמורה זו את שנונית באר